

РАДЯНСЬКА РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА СЕРЕДИНИ 1920-Х РОКІВ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВІДОМЧИХ ВИДАНЬ НКВС УСРР

У статті здійснюється спроба класифікувати та проаналізувати масив публікацій з питань ведення державної релігійної політики, що вийшли у періодичних відомчих виданнях НКВС УСРР наприкінці 1922 – 1926 рр. Автор приходить до висновку, що опубліковані документи й авторські статті відобразили зміни в її офіційній частині, вказали на існування таємного напрямку. Водночас редакційна політика середини 1926 року у висвітленні складних проблем державно-релігійних стосунків вже не відповідала інтересам правлячого режиму, що напевно стало однією з причин припинення випуску видання.

Постановка проблеми. Реорганізація органів державного управління, зайнятих впровадженням радянської моделі державно-церковних стосунків в республіці, проведена на початку вересня 1922 р., приводить до зосередження офіційної релігійної політики держави у Наркоматі внутрішніх справ. У зв'язку з цим зазнає змін порядок висвітлення офіційних дій влади з проведення заходів з відокремлення церкви від держави та налагодження стосунків з релігійними організаціями. Припиняється випуск власних інформаційних збірників ліквідаційного відділу Наркомату юстиції УСРР, а публікація нормативно-розпорядчих документів та інформаційних матеріалів переноситься із «Вестника советской юстиции на Украине» в «Бюллетень НКВД УССР». З серпня 1925 р. по липень 1926 р. він виходить із зміненою назвою і як двомовний – «Адміністративний вісник». Після, згідно з політикою наркома НКВС В.А. Балицького, на затаємнення діяльності відомства випуск видання припиняється.

За період випуску на їх сторінках опубліковано значний масив нормативно-розпорядчих документів, інформаційних повідомлень, звітів, аналітичних матеріалів, а також статті, що характеризували стан державно-релігійних стосунків та аналізували окремі релігійні течії, підготовлені відповідальними працівниками Наркомату внутрішніх справ та ЦК КП(б)У. З можливістю поєднання інформаційного наповнення цих матеріалів з відповідними архівними джерелами посилюється комплексність та об'єктивність наукової оцінки стосунків більшовицького режиму і релігійних організацій, що робить обрану тему, безперечно, актуальною.

Аналіз актуальних досліджень. Незважаючи на відсутність обмежень у доступі, інформаційне наповнення «Бюллетеня НКВД УССР» та «Адміністративного вісника» не впроваджувалось у наукові дослідження, оскільки радянський режим за роки свого існування не допускав історико-релігієзнавчих розробок, які б висвітлювали складні для влади моменти історії. Лише на межі набуття і особливо в період розбудови сучасної незалежної української держави з'являється ряд значимих публікацій, автори яких у контексті наукових досліджень радянської релігійної політики в Україні вказують і використовують інформаційний потенціал періодичних видань НКВС УСРР. Це роботи О.М. Ігнатуші, А.Л. Зінченка, В.І. Силантьєва, Г.В. Лаврик, А.М. Киридон, Р.А. Сітарчука, А.М. Фесенка, Л.С. Демидович та інших.

Мета даного дослідження полягає в класифікації та аналізі змін змісту матеріалів, що характеризували антирелігійну діяльність правлячого режиму. Хронологічні межі обумовлюються початком введення державної релігійної політики НКВС – вересень

1922 р. і припиненням випуску відомчих видань – серпень 1926 р. При оцінці характеру вміщених матеріалів автор солідаризується з думкою дослідниці Л.С. Демидович, яка відзначала, що з 1921 р. і до літа 1924 р. відбувався цілеспрямований наступ на релігію взагалі і на церковні інституції зокрема. Починаючи з другої половини 1924 р. змінилася тактика антирелігійної боротьби – замість кривавого терору конфіскацій та позбавлення прав – почала впроваджуватись агітаційна пропаганда в містах і селах України [1, с. 12].

Проведений нами аналіз змісту основних публікацій з питань проведення релігійної політики органами НКВС УСРР дозволяє умовно виділити його три напрямки:

1 Нормативно-розпорядчі документи адмінвідділу і підпорядкованому йому відділу з відокремлення церкви від держави (з середини 1924 р. — відділу культів), що публікувались у розділі «Циркуляри та розпорядження НКВС та його управлінь». Їх кількість, за нашими підрахунками, становить близько 70.

2 Інформаційні звіти, резолюції нарад адміністративних працівників, огляди діяльності відділу культів та його місцевих органів, повідомлення про стан релігійного середовища.

3 Персональні статті відповідальних працівників НКВС та ЦК КП(б)У щодо актуальних проблем релігійної політики держави та вивчення стану як релігійного середовища взагалі, так і окремих конфесій.

Найбільша кількість опублікованих циркулярів та розпоряджень припадає на 1923 – 1924 рр. Кожен документ мав номер та дату й прізвище відповідальних осіб, що його підписали. Характерно, що держава фактично визнавала наявність паралельної таємної релігійної політики, оскільки в цей час публікувались номери циркулярів з поміткою «таємний», хоча їх кількість була незначною. Перші циркуляри та розпорядження були направлені на унормування розбудови як ліквідаційного відділу з відокремлення церкви від держави, так і його місцевих органів. Зокрема, розпорядженням НКВС № 11014836 від 27 жовтня 1922 р. пропонувалось включити в штати губернських та повітових відділів управління по одній посаді секретаря губернської та повітової ліквідаційної комісії [2, с. 10].

Слід звернути увагу, що до кінця 1922 р. ще продовжувалась практика публікацій листів-роз'яснень місцевим ліквідаційним комісіям, яка була започаткована раніше НКЮ УСРР. Вони мали слугувати зразком для інших місцевих відповідних структур. Зокрема, листом до відділу управління Чернігівського губвиконкому змінювався порядок передачі церковних приміщень групам віруючих-парафіян. Якщо церква не підлягала зачиненню як домова, то питання про її передачу повинно було бути розв'язане не загальними зборами віруючих, як це було раніше, а подвірним переписом парафіян [3, с. 4]. Влада вже не хотіла мати справу з масовими зібраннями віруючих різної орієнтації при розв'язанні цього непростого питання, а з іншого боку, з'явилась можливість виявлення й фіксації персональних настроїв віруючих.

Починаючи з 1 листопада 1922 р., згідно з постановою ВУЦВКу про реєстрацію товариств і спілок, необхідною умовою початку діяльності будь-якої релігійної організації стає її реєстрація органами НКВС. Створювався спеціальний реєстраційний орган – Міжвідомча у справах товариств і спілок комісія. Терміново опублікована інструкція про порядок її діяльності застерігала, що зберігають свою силу спеціальні узаконення і правила щодо релігійних організацій. Особливо застерігалось, що реєстрація жодним чином не надає їм право юридичної особи [4]. Зазначимо, що з цього часу механізм реєстрації стає найважливішою складовою у встановленні контролю над релігійним середовищем.

З урахуванням специфіки діяльності релігійних організацій та намірів на отримання максимальної інформації щодо її засновників була направлена «Інструкція про порядок реєстрації релігійних товариств і видачу дозволів на скликання з'їздів таких». Опублікований документ передбачав, що складовими пакету реєстраційних документів, окрім протоколу зібрання засновників товариства та його статуту, мали стати списки засновників.

Правлячий режим цікавили прізвища, місце проживання з точною адресою, соціальний стан, громадське і службове становище, починаючи з 1914 р., приналежність до того чи іншого стану до революції, майнове становище і час приєднання до даного релігійного культу. Всупереч діючій інструкції про застосування Декрету з відокремлення церкви від держави і школи від церкви УСРР від 10 листопада 1920 р., число засновників збільшувалось від 20 до 50, обов'язково місцевих жителів, не обмежених судом в правах [5]. Одночасно було затверджено 10 липня 1923 р. типовий статут релігійного товариства. Його пункт 6 передбачав щорічну передачу до місцевих оргаів НКВС списків членів релігійної громади [6]. Розпорядженням НКВС від 16 липня 1923 р. вимагалось, щоб при реєстрації статуту обов'язково відповідали типовому, а ті релігійні організації, що зареєструвались раніше, будуть діяти в його рамках, про що повинні були дати відповідну підписку [7]. Практично єдиним послабленням стає легалізація проведення з'їздів релігійних товариств, але під жорстким контролем і при обов'язковій участі працівників НКВС.

Зміст опублікованих циркулярів та розпоряджень НКВС з питань проведення релігійної політики в республіці в 1923 р. відображав як тенденції подальшого обмеження діяльності релігійних організацій, так і початки припинення безконтрольних дій місцевої влади, особливо в частині відбирання та зачинення молитовних будинків. Циркуляром № 172 від 4 травня 1923 р. влада визнавала продовження метрифікації деякими релігійними організаціями, тому місцевим адміністративним органам пропонувалось невідкладно приступити до відбирання метричних книг [8]. 25 червня 1923 р. адміністративного управління НКВС звертає увагу на існування домашніх синагог, а також діючих і ніде не зареєстрованих синагог. Їх керівників пропонувалось притягати до кримінальної відповідальності [9]. Станом на 5 липня 1923 р. визнавалось існування в окремих губерніях незаконно діючих навчальних закладів, де продовжували викладатись релігійні віровчення, діяльність яких мала бути терміново припинена [10].

На середину 1923 р. проявляються перші спроби централізувати порядок зачинення молитовних приміщень. Зокрема, опублікований 25 липня циркуляр № 322 вимагав у кожному випадку таких дій попередню згоду Губліквідкому, що мала направлятись разом з документами до НКВС і до отримання санкції звідти ніякі самостійні дії не дозволялися [11]. Оскільки суттєвих змін не наступило, цю проблему бере під свій контроль 18 серпня 1923 р. нарком В.А. Балицький. Його турбувала подача скарг громадянами до ВУЦВКу та РНК республіки [12]. Остаточна проблема правової регламентації зачинення храмів і молитовних будинків всіх культів була розв'язана 14 серпня 1924 р. в циркулярному листі № 131 за підписами голови ВУЦВКу Г.І. Петровського та заступника наркома внутрішніх справ М.О. Черлюнчакевича [13].

Відмова від жорсткого антирелігійного курсу правлячого режиму на підставі рішень XII і особливо XIII з'їздів РКП(б) не припиняла спроб витіснення релігії з життя суспільства. Згідно з тогочасними таємними директивами наголос робився на посилення обліку та здійснення контролю над релігійним середовищем, його вивчення з метою ослаблення [14, арк. 3-4]. Відповідно до цього змінюється і тональність опублікованих відомчих документів НКВС. На початку 1924 р. були опубліковані регламентуючі документи про порядок проведення добровільних зборів та пожертв на покриття витрат, пов'язаних з володінням культовим майном. Райвиконкомом та сільрадам жорстко вказано на недопустимість заборони присутності на молитовних зібраннях осіб молодше 18 років [15].

Очевидно, з метою полегшення контролю за станом релігійного середовища в березні 1924 р. було дозволено діяльність релігійних організацій, кількісно менших встановленого мінімуму – 50 осіб. Їм надавалось право діяти в районному масштабі з обов'язковою вказівкою в статуті місця їх знаходження та молитовних зібрань [16]. Безумовно, пропагандистську направленість мало вироблене та опубліковане наприкінці 1924 р.

положення «Про порядок зведення нових молитовних будинків» [17], оскільки інший, але таємний циркуляр жорстко вимагав від місцевих органів влади слідкувати, аби релігійні організації не заготовляли будівельні матеріали і не збирали кошти на будівництво нових молитовних приміщень [18, арк. 16].

У цілому правова нормотворчість у галузі державно-релігійних стосунків, що була вироблена НКВС УСРР в першій половині – середині 1920 років, знаходить відображення в «Додатковій інструкції НКВС всім місцевим органам для керівництва при проведенні декрету “про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”». Її текст, узгоджений 5 лютого 1925 р. з НКЮ УСРР, також публікувався на сторінках «Бюлетеня НКВС» [19].

Заявлений нами другий напрямок публікацій більш відверто характеризував зміни політичного режиму щодо публічної релігійної політики. Зокрема, опублікована резолюція 4-ї Всеукраїнської наради завідуючих відділами управління, начальників міліції, кримінального розшуку, що проходила на початку лютого 1923 р. в Харкові, відкрито заявляла про підтримку владою обновленського руху в церкві: «Передаючи своє майно і богослужбові предмети тим групам віруючих, які відкрито поривають з тихонівщиною, влада лише використовує контрреволюцію в церкві» [20].

Але вже на другій Всеукраїнській адміністративній нараді при НКВС УСРР (25 – 28 травня 1925 р.) заговорили «про особливо тактовний, чужий дріб'язковості і придирання підхід, особливо до піднятих в селі релігійними громадами проблем і прохань, пов'язаних з релігійними віруваннями. Проте простежується, що заявлена “тактовність” є необхідною передумовою “невідкладного проведення в порядок справи обліку, а також виявлення таємно існуючих громад (сект)”» [21, с. 25]. І вже за рік НКВС рапортував, що релігійний рух більш-менш взято на облік. Зазначимо, що постановка обліку та вивчення релігійного середовища в селі для режиму були наскільки важливими, що персональне керівництво цим напрямком покладалось безпосередньо на голів райвиконкомів [22, с. 4].

Перші результати постановки спостереження над релігійним середовищем були опубліковані в лютому 1925 р. Вони відображали загальну кількість зареєстрованих релігійних громад – 9883 і робили їх розбивку по губерніях [23, с. 26]. Опублікована згодом деталізація розподілу громад за основними напрямками та угрупованнями стосувалась лише 7 губерній, Волинська та Донецька губернії з невідомих причин не подали відомості. Загальна чисельність зареєстрованих громад становила 8216. Із них православні – 6123 (74,6%), іудеї – 991 (12,6%), євангельські християни – 373 (4,6%), баптисти – 256 (3%), католики – 237 (2,9%). Найменша кількість громад була у мусульман – 2 і по 3 – у їговістів та вірмен-григоріан [24, с. 27-31].

Останні аналітичні дані, що публікувалися про стан релігійного руху, відносяться до 2-го кварталу 1925 р. Уточнена кількість громад становила 9369, із них православні – 7070, сектантські – 708, старообрядницькі – 104 та інші – 487. Відмінності чисельних даних пояснювались посиленням якості обліку, оскільки, за даними звітів та проведеним обстеженням, стан апарату місцевих відділень культів характеризувався дещо слабим і неповним підбором працівників, що пояснювалось недостатньою зарплатою [25].

Поява персональних статей щодо оцінки релігійної політики держави зумовлена створенням підвідділу антирелігійної пропаганди при агітаційно-пропагандистському відділі ЦК КП(б)У, який очолила відома партійна діячка того часу Вікторія (Уласевич). Вікторія була не лише організатором, але й сама виступала автором публікацій. Перевагою статей є введення в науковий обіг масиву фактичного матеріалу, а щодо оцінки діяльності НКВС, автори обмежувались стандартним побажанням: відстежувати процеси та зберігати тактовний підхід до їх діяльності. Наголос робився на ідейні форми «перевищення» віруючих під впливом розвитку радянської дійсності.

Переформатування «Бюллетеня НКВД» в «Адміністративний вісник» змінює редакційну політику – майже припиняється публікація нормативно-розпорядчих документів, але кожен номер починає вміщувати статтю або її продовження з питань державної релігійної політики. Певним виключенням була стаття завідувача відділом національних меншин НКВС І. Сударського «Мелкобуржуазная стихия в еврейской среде», опублікована в середині 1923 р. І. Сударський жорстко критикує єврейське духівництво. На його думку, воно у своєму культурному розвитку стоїть нижче православного та католицького духівництва. Крім своїх познань у Талмуді воно нічого не хоче знати. Зверталась увага на те, що за останні роки всі єврейські синагоги перетворились фактично в націоналістичні клерикальні клуби. Вони не пропускають жодного свята, щоб не проповідувати з амвону контрреволюційні ідеї [26]. На нашу думку, стаття носила відверто замовний і провокаційний характер й відкривала шлях для зачинення синагог та припинення діяльності єврейських релігійних громад. З іншого боку, вона мала балансувати реакцію суспільства на переслідування релігійних організацій за національною ознакою.

В «Адміністративному віснику» статті публікувались за підписом керівників відділу культів НКВС. Оскільки в цей час відділ очолював К.У. Гольберт, він є автором 3 із 6 опублікованих статей. По одній статті опублікували Вікторія, наступник К.У. Гольберта на посаді П. Фаддєєв та експерт відділу культів Ю. Любинський. К. Гольберт висвітлював діяльність першого Всеукраїнського з'їзду баптистів, що проходив у травні 1925 р., аналізував становище містичного сектантства та підводив підсумки проведеного вибіркового обстеження релігійних громад в республіці. Вікторія (Уласевич) опікувалась становищем раціоналістичного сектантства. У сфері її інтересів перебували баптисти, євангельські християни, християни євангельської віри (п'ятидесятники), адвентисти, суботники, молокани (істинно духовні християни), меноніти, духобори та ієговісти [27, с. 9]. Особливу увагу викликали процеси внутрішнього розвитку сектантства. Вікторія змушена була констатувати, що владі не відома ні точна кількість громад, ні, тим більше, кількість їх членів. Облік, що проводився, давав лише приблизні дані про поширення, ріст та чисельний склад сект. Але водночас місцеві органи влади застерігались від надлишкового адміністративного тиску та немотивованого негативного відношення до сектантських організацій. Це мало сприяти як зменшенню їх авторитету, так і покращенню справи обліку [28, с. 12].

Певною мірою пропагандистське спрямування мала стаття Ю. Любинського «Мова цифр і фактів (сучасний стан релігійного руху)». Ю. Любинський намагається переконати читачів «Вісника» та громадськість, що досягнення радянської культури настільки вагомо вплинули на стан релігійного середовища, що лише за рік з 1 жовтня 1924 р. по 1 жовтня 1925 р. кількість віруючих, за даними обліків НКВС, зменшилась на 1 млн 281 тис. 963 особи, або на 23%.

Наведена Ю. Любинським динаміка зменшення чисельності віруючих виводить на перше місце автокефальне об'єднання, яке скоротилось за вказаний період на 39,2% – 182 046 віруючих. На другому місці – іудейські релігійні громади – 48 599 членів, або 36,2%. Безумовно, найбільш чисельно страждало старослов'янське (тихонівське) крило РПЦ – 826 689 віруючих – 22,9%. Але воно демонструвало, що, незважаючи на підкреслено вороже ставлення більшовицького режиму до нього, зуміло зберегти свої позиції в суспільстві. Подібне становище було і в римо-католиків – 23 217 віруючих – 21,9%. Практично, антирелігійна діяльність не зачепила лютеранських громад, зменшення відбулось лише на 1353 члени – 2,8%.

Хоча Ю. Любинський і характеризував тенденції розвитку сектантського руху, але підозріло утримувався від чисельної характеристики його стану. Як висновок, перед місцевими органами НКВС ставилось завдання постійно удосконалювати облік релігій-

ного руху і, як було підкреслено, знати його стан «в навіть найдрібнішій дільниці» [29]. Слід звернути увагу, що загальна оцінка стану релігійності населення на 1 жовтня 1925 р., за Ю. Любинським – 16% – виглядає аж занадто оптимістично.

В опублікованій дещо раніше статті завідуючого відділом культів НКВС К. Гольберта «Попередні підсумки вибіркового обстеження релігійного руху в Україні» автор утримувався, на противагу Ю. Любинському, від рекламування досягнень радянського режиму в подоланні релігійності населення. К. Гольберт змушений був визнати, що обстежити стан релігійного середовища, як головне завдання місцевих органів НКВС, було провалене. На початок 1926 р. більше третини округів – 15 із 41, не прислали відповідні звіти.

Аналіз змісту статті показує, що вона стала фактично звітом на виконання рішення закритого засідання Політбюро ЦК КП(б)У, яке відбулось 26 червня 1925 р. під керівництвом Л.М. Кагановича. ДПУ доручалось звернути увагу на вивчення стану діяльності церковних рад (хто ними керує, який вплив ради мають у селі, робта серед молоді та інше). Хоча в проект резолюції цей пункт із протоколу засідання Політбюро не був включений, проте він став обов'язковим для виконання учасником засідання В.А. Балицьким і підпорядкованим йому апаратом НКВС республіки [30, арк. 179-182].

На основі наявних матеріалів обстеження К. Гольберт констатує, що розпочався процес відходу від релігії молоді, особливо її чоловічої частини, за виключенням молоді нацменшин, зокрема поляків. Він змушений був заявити, що майже всі обстежувачі – працівники місцевих відділень культів НКВС – не пов'язували це ні з розгортанням культурно-масової роботи на селі, ні з діяльністю комсомольських організацій. Як не намагався К. Гольберт показати досягнення режиму в подоланні релігійності населення, але він змушений був вказувати, що в переважній більшості до складу церковних рад входять авторитетні місцеві жителі, переважно із складу середняків. Хоча церковні ради утримувались від організованих виступів, проте активні члени релігійних громад за їх підтримки обирались до сільських рад. Зокрема, на Старобільщині 3 члени церковних рад стали членами сільрад у результаті перевиборів. Їх робота в сільраді звелась до захисту інтересів церкви, намагались провести питання про ремонт церкви за підтримки сільради та інше. Подібна ситуація склалась і в селі Іванці Прилукської округи, де член церковної ради і одночасно член сільради поставив питання про виділення будинку для священика.

К. Гольберт підкреслює, що все ж більшість церковних рад авторитетом не користуються і ніякого значення як організація не мають, але жодного прикладу на підтвердження цього не наводить. Він відверто визнає, що вся діяльність правлячого режиму повинна спиратися на питання правильного направлення селянської активності по радянському руслу, а не її використання з метою підігріву релігійного фанатизму. Звертається К. Гольдберт і до проблеми релігійності сільської інтелігенції. Приклад із села Мурафи Харківського округу свідчив, що учительство продовжувало тісний зв'язок з релігійними громадами і виконувало релігійні обряди. Аналогічна ситуація відзначалась і в селі Мостовому Первомайського округу. Характерно, що жодних практичних рекомендацій по відношенню до інтелігенції К. Гольберт не пропонує [31].

У нас є підстави вважати, що вихід статті Ю. Любинського стає реакцією на дещо песимістичну оцінку К. Гольбертом досягнень режиму в боротьбі з релігією. Не виключено, що відвертість К. Гольберта коштувала йому посади, оскільки за короткий час він був замінений на П. Фаддєєва. В цілому все це мало замаскувати значну обліково-аналітичну діяльність ДПУ – НКВС в галузі вивчення релігійного середовища, легалізувати таємну складову радянської релігійної політики середини 1920-х – створення системи всеохоплюючого контролю діяльності релігійних організацій, яка стала важливим чинником розбудови тоталітарного суспільства в СРСР.

На недопущення дій влади, які б сприяли загостренню стосунків з релігійними організаціями, була направлена стаття наступного керівника відділу культів НКВС П. Фаддєєва «Про необхідність укріплення законності в діях адміністративних органів з відокремлення церкви від держави». Автор наголошує, що всяка незаконна нетактовна дія, що має характер адміністративного тиску, викликає в середовищі прихильників того чи іншого релігійного угруповання невдоволення, а деякі групи з них – містичне сектантство – змушує йти в підпілля. Зрозуміло, що все це співпадало з політикою НКВС на виявлення всіх існуючих релігійних організацій.

Стаття П. Фаддєєва базується на аналізі змісту скарг, які надіслали релігійні організації до вищих органів державного управління. Зі зрозумілих причин автор утримується від наведення їх кількості. За архівними джерелами, з 1 жовтня 1925 року по 1 червня 1926 року надійшло 588 скарг та заяв від уповноважених релігійних громад [32, арк. 79]. У середньому, за нашими підрахунками привід для звернень виник у кожній шостій релігійній організації. Домінували питання розриву договорів на користування молитовними приміщеннями та культовим майном і передачі цих приміщень у користування іншим п'ятидесяткам віруючих. Зрозуміло, що це відображало процес «регулювання» релігійного руху органами ДПУ та НКВС, де місцевій владі відводилась лише роль виконавців. Друге місце посідали скарги на зачинення «інколи, місцями» молитовних приміщень. Прогнозовано, що П. Фаддєєв списав все це на самодіяльність місцевої влади. З метою недопущення подібного в майбутньому, він виступив за жорстку відповідальність у розв'язанні проблем, без санкції НКВС і постанови Президії ВУЦВКу на місцях заборонялось проводити такі дії.

Скориставшись з послаблення антирелігійного тиску віруючі ставили питання про повернення в користування колишніх церковних будинків, церковних сторожок та кладовищ. Тут влада демонструвала готовність йти назустріч. Зокрема, церковні сторожки мали передаватись віруючим в безоплатне користування разом з молитовними приміщеннями. Водночас місцевій владі жорстко було застережено не проводити компанії з перереєстрації статутів релігійних громад до отримання директиви НКВС про її проведення у всеукраїнському масштабі, а також поліпшувати фінансове становище за рахунок необґрунтованих гербових зборів на заяви та завірку підписів віруючих [33]. Очевидно, це мало слугувати фундаментом для нормалізації державно-релігійних стосунків, проте, як показав наступний хід подій, це лише стало тимчасовим затишком перед рішучим «штурмом небес» кінця 1920 – 1930-х років.

Висновки

Таким чином періодичні відомчі видання НКВС УСРР є важливим джерелом для дослідження радянської релігійної політики в Україні. Опубліковані документи і авторські статті відобразили зміни в її офіційній частині, вказали на існування таємного напрямку. Водночас редакційна політика «Адміністративного вісника» у висвітленні складних проблем державно-релігійних стосунків не відповідала інтересам правлячого режиму, що напевно стало однією з причин припинення його видання.

Перспективним напрямком подальшого дослідження вбачається пошук та проведення наукового аналізу таємних нормативно-розпорядчих документів, номери яких публікувались в «Бюллетене НКВД» в кінці 1922 – 1923 років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демидович Л.С. Політика радянської влади щодо Православної церкви в Україні в період НЕПу (1921 – 1928 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.С. Демидович. – Київ, 2005. – 20, [1] с.
2. Циркуляри и постановления НКВД и его управлений. По ликвидационному отделу № 11014836 // Бюллетень НКВД УССР. – 1922. – № 10 – 11. – С. 10.

3. Разъяснение № 8016239. В отдел Управления Черниговского губисполкома (по губликвидкому) // Бюллетень НКВД УССР. – 1922. – № 19. – С. 4.
4. Инструкция о порядке деятельности Межведомственных по делам об обществах и Союзах комиссий // Бюллетень НКВД УССР. – 1922. – № 13 – 14. – С. 5-7.
5. О порядке регистрации религиозных обществ и выдаче разрешений на созыв съездов таковых // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 21. – С. 34-36.
6. Типовой устав религиозного общества. Утвержденный ЦентрМЕКОСО 10.07.1923 г. // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 21. – С. 33-34.
7. Распоряжение НКВД от 16 июня 1923 г.: «О требованиях при регистрации религиозных обществ» // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 21. – С. 33.
8. Циркуляр № 172 «О метрических книгах» // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 16 – 17. – С. 23.
9. Циркуляры и разъяснения НКВД и его управлений. По отделу НКВД по отделению церкви от государства. О выявлении не зарегистрированных домашних синагог // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 16 – 17. – С. 10.
10. Циркуляры и разъяснения НКВД и его управлений. По отделу НКВД по отделению церкви от государства. «О выявлении и закрытии существующих хедеров, ешиботов и прочих учебных заведений религиозного характера» // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 16 – 17. – С. 15.
11. Циркуляры и разъяснения НКВД и его управлений. По отделу НКВД по отделению церкви от государства. «О необходимости предварительного согласия Губликвидкомов на закрытие молитвенных домов всех вероисповеданий» // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 22. – С. 12.
12. Циркуляры и разъяснения НКВД и его управлений. По отделу НКВД по отделению церкви от государства. «Письмо Наркома НКВД УССР В.А. Балицкого № 363» // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 23. – С. 19.
13. Циркулярное письмо № 131 от 14 августа 1924 г. Всем губернским исполнительным комитетам. «О порядке закрытия храмов и молитвенных домов всех культов» // Бюллетень НКВД. – 1924. – № 9 – 10. – С. 48-49.
14. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 195. Отчеты о деятельности админотдела НКВД за первое полугодие 1923/24 г. и информационный обзор подотдела культов о религиозной агитации кулацких элементов в Волынской, Киевской, Подольской, Полтавской и Черниговской губернии в 1924 г.
15. Циркуляр № 6 от 7 января 1924 года. «О недопустимости запрещения Райисполкомами и сельсоветами посещения религиозных и молитвенных собраний лицами моложе 18 лет» // Бюллетень НКВД. – 1924. – № 1 – 2. – С. 45-46.
16. Циркуляр № 71 от 28 марта 1924 года. «О порядке открытия религиозных обществ, число членов коих не достигает установленной нормы» // Бюллетень НКВД. – 1924. – № 5 – 6. – С. 33.
17. Циркуляр № 190 от 5 декабря 1924 г. «О порядке возведения новых молитвенных зданий» // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 7 – 8. – С. 65.
18. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 199. Протоколы заседаний и информация губернских ликвидационных комиссий по отделению церкви от государства. Переписка с административными отделами губисполкомов о регистрации уставов и присылке сведений о состоянии и деятельности религиозных общин. 24.05. – 28.08.1924 г.
19. Дополнительная инструкция НКВД всем местным органам для руководства при проведении декрета «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» от 22.01.1919 г. // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 7 – 8. – С. 63-67.
20. Резолюции 4-го Всеукраинского совещания заведующих отделами управлений, начальников милиции, начальников уголовного розыска, управлений мест лишения свободы // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 6. – С. 8-9.
21. Резолюции 2-го Всеукраинского административного совещания при НКВД УССР (25 – 28 мая 1925 г.) // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 9. – С. 14-40.
22. Совещание Предрайисполкомов Харьковского округа НКВД по вопросу административной деятельности райисполкомов // Бюллетень НКВД. – 1924. – № 5 – 6. – С. 3-4.
23. Краткий обзор деятельности административного отдела НКВД за I-й квартал 1924 – 1925 операционных годов // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 3. – С. 21-26.
24. Работа отделения культов // Бюллетень НКВД. – 1925. – № 8. – С. 27-31.
25. Деятельность админотделов во II-м квартале. Работа отделения культов // Адміністративний вісник. – 1925. – № 3 – 4. – С. 23.
26. Сударский И. Мелкобуржуазная стихия в еврейской среде / И. Сударский // Бюллетень НКВД УССР. – 1923. – № 17. – С. 55-56.
27. Виктория (Уласевич). Рационалистическое сектантство / (Уласевич) Вікторія // Адміністративний вісник. – 1925. – № 3 – 4. – С. 10-12.

28. Виктория (Уласевич). Рационалистическое сектантство / (Уласевич) Вікторія // Адміністративний вісник. – 1925. – № 5 – 6. – С. 8-12.
29. Любинський Ю. Мова цифр і фактів (Сучасний стан релігійного руху) / Ю. Любинський // Адміністративний вісник. – 1926. – № 8. – С. 11-12.
30. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет КП(б)У. – Оп. 16. – Спр. 1. Особая папка решений Политбюро ЦК КП(б)У с 12.10.1923 г. по 19.11.1925 г.
31. Гольберт К. Предварительные итоги выборочного обследования религиозного движения на Украине / К. Гольберт // Адміністративний вісник. – 1926. – № 2 – 3. – С. 16-18.
32. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 190. Циркуляры НКВД РСФСР и УССР, переписка с админотделами губисполкомов о регистрации религиозных общин и служителей культа, их регистрационные карточки. 1923 – 1925 гг.
33. Фаддеев П. О необходимости укрепления законности в действиях административных органов по отделению церкви от государства / П. Фаддеев // Адміністративний вісник. – 1926. – № 4 – 5. – С. 15-17.

В.П. Овчаренко

Советская религиозная политика середины 1920-х годов на страницах периодических ведомственных изданий НКВД УССР

В статье делается попытка классифицировать и проанализировать массив публикаций по вопросам ведения государственной религиозной политики, которые вышли в периодических ведомственных изданиях НКВД УССР в конце 1922 – 1926 гг. Автор приходит к заключению, что опубликованные документы и авторские статьи отображали изменения в ее официальной части, указали на существование тайного направления. В то же время редакционная политика середины 1926 года в освещении сложных проблем государственно-религиозных отношений уже не отвечала интересам правящего режима, что могло стать одной из причин прекращения выхода издания.

V.P. Ovcharenko

Soviet Religious Policy of the Mid-1920s in Periodicals Departmental Publications of NKVD USSR

The attempt to classify and analyze the array of publications on issues of state religious policy, which were published in periodical departmental publications of NKVD of the USSR at the end of 1922 – 1926, is made in the article. The author concludes that the published papers and opinion pieces reflect the changes in its official part, pointed to the existence of a secret course. At the same time, the editorial policy of the mid 1926 in the light of complex problems of state-religion relations ceased to measure up the interests of the regime, which could be one of the reasons for termination of issue.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2012.